

Majorek, Czesław

L'offre d'école - the Supply of Schooling", Paris 1983 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 28, 231-235

1985

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

R. Kuchy. Należy mieć świadomość, że badania nad szkolnictwem elementarnym, ze względu na jego ilościowy zasięg, rozproszenie materiałów oraz konieczność uwzględnienia bardzo szerokiego kontekstu społecznego, ekonomicznego i politycznego należą do wyjątkowo trudnych i pracochłonnych. Wymagają one wielu lat niezwykle żmudnych poszukiwań w archiwach i bibliotekach i dlatego tak rzadko bywają podejmowane przez historyków współczesnych. Ryszard Kucha miał pełną świadomość tych trudności. Włożył więc olbrzymi wysiłek w poszerzenie źródłowej wiedzy o szkolnictwie elementarnym. W rezultacie jego książka tak bogata w warstwę informacyjną

oraz interpretacyjną jest w wielu swoich fragmentach pozycją pionierską. Jest to pierwsze naukowe opracowanie dziejów szkoły początkowej, a także historii pracujących w niej nauczycieli na terenie Królestwa Polskiego. Wyniki dociekań zawarte w tej książce wydatnie wzbogacają naszą wiedzę o doli i niedoli szkoły elementarnej w okresie niewoli narodowej. Będą z niej korzystać nie tylko historycy oświaty, lecz i inni specjaliści, zwłaszcza ci, którzy zajmują się dziejami społeczeństwa polskiego i jego kultury. Sięgać będą do niej badacze struktur społecznych, a zwłaszcza historycy wsi polskiej.

Józef Miąso

L'OFFRE D'ÉCOLE — THE SUPPLY OF SCHOOLING, *Éléments pour une étude comparée des politiques éducatives au XIXe siècle — Contributions to a comparative study of educational policies in the XIXth century.* Sous la direction de — Edited by Willem Frijhoff. Publications de la Sorbonne, Institut national de recherche pédagogique, Paris 1983, ss. 374.

Nakładem wydawnictwa Sorbony ukazała się w 1983 r. dwujęzyczna, francusko-angielska książka, będąca pokłosiem trzeciego posiedzenia International Standing Conference for the History of Education, zorganizowanego w Sèvres pod Paryżem w dniach 27—30 września 1981 r. Redaktorem książki, a zarazem organizatorem konferencji był W. Frijhoff, wówczas pracownik naukowy Zakładu Historii Wychowania Instytutu Narodowego Badań Pedagogicznych w Paryżu, dziś profesor Uniwersytetu Erazma w Rotterdamie.

Przyjęto następujący temat główny konferencji: „Polityka oświatowa w kontekście historycznym: czynniki społeczne, ekonomiczne, polityczne i kulturowe w perspektywie porównawczej”. Swoistą okazją dla jej zorganizowania stały się obchody setnej rocznicy wydania liberalnych praw szkolnych we Francji w latach 1881—1882, których właściwym inicjatorem był Jules Ferry, dwukrotny minister oświaty w rządach III Republiki. Dzięki niemu oświata publiczna we Francji wkroczyła w nowy, liberalno-demokratyczny okres swojego

rozwoju, stąd też stanowi on jedną z pierwszoplanowych postaci francuskiej historii wychowania. Jego działalność, zwłaszcza legislacyjna, stała się więc niejako autonomicznym członem obrad konferencji w Sèvres, a w konsekwencji istotną częścią prezentowanego tomu studiów porównawczych.

Książka składa się ze wstępu metodologicznego i trzech części, obejmujących kolejno ewolucję narodowych modeli edukacyjnych, charakterystykę czynników ekonomicznych i społecznych w rozwoju oświaty oraz prezentację wybranych problemów francuskiej oświaty i pedagogiki w XIX w., w szczególności tych, które są związane z postacią Ferry'ego. Poszczególne teksty, a jest ich ogółem 29, nie zawsze odpowiadają tytułom części, w których się znalazły. Stanowią zbiór mozaikowy, tak jak w przypadku niemal każdej pracy zbiorowej. Tym niemniej łączy je ogólny temat konferencji, dotyczący polityki oświatowej państw europejskich (i niektórych pozaeuropejskich) oraz ekonomicznych, narodowych i społeczno-kulturowych jej wyznaczników.

Książkę otwiera „preambuła metodologiczna” zawierająca interesujący szkic Marca Depaepe z Leuven (Belgia) *Historia wychowania i polityka oświatowa*. Autor postawił sobie pytanie, jak dalece badania historyczno-pedagogiczne mogą być użyteczne w prowadzeniu polityki oświatowej. Na podstawie analizy obszernej literatury historyczno-oświatowej, zwłaszcza amerykańskiej i niemieckiej, wydanej zarówno w Niemieckiej Republice Demokratycznej, jak i Republice Federalnej Niemiec, wyróżnił on trzy podstawowe typy związków historii wychowania z polityką oświatową: po pierwsze — historia wychowania wpływa korzystnie na praktykę edukacyjną, a przez nią na politykę oświatową w związku z dostarczaniem materiału służącego ulepszeniu tej praktyki, jak i rozwojowi teorii pedagogicznej; po wtóre — historia wychowania jest ważnym instrumentem zawodowego kształcenia nauczycieli i wychowawców, którzy są częściowo odpowiedzialni za realizację polityki oświatowej. Rozwija ona bowiem ich intelekt oraz kształtuje właściwą postawę wychowawczą; po trzecie — historia wychowania wpływa na umiarkowanie żądań kierowanych w stronę systemu edukacyjnego przez uświadomienie teoretycznych i metodologicznych implikacji przyjętej postawy w działaniach praktycznych na niwie pedagogicznej.

Dla M. Depeape praktyczny walor historii wychowania jest dominujący. Z jego pola dociekań umykają wartości poznawcze tej dziedziny badań i jej znaczenie dla nauki historycznej w ogóle. Jest to w sumie postawa zgodna z ogólną tendencją rozwoju historii wychowania na Zachodzie. Utylitarny punkt widzenia bierze tam górę nad poznawczą i intelektualną funkcją historii wychowania, dzięki czemu wiąże się ona ściślej z naukami o wychowaniu, nie zaś z nauką historyczną.

Część pierwsza książki, zatytułowana „Ewolucja modeli narodowych”, składa się z dziewięciu tekstów dotyczących różnych przejawów walki o oświatę narodową, świecką, obowiązkową

i wolną w XIX w. Charakterystykę polityki oświatowej państwa zaborczego znajdujemy w dwóch pierwszych artykułach. Jeden — pióra niżej podpisane — poświęcony jest austriackiej polityce oświatowej w Galicji w latach 1772—1848, drugi natomiast — autorstwa Suresha C. Ghosha, profesora Uniwersytetu J. Nehru w New Delhi — analizuje proces kształtowania się polityki oświatowej rządu brytyjskiego w Indiach w latach 1757—1857. Jest to bardzo wnikliwe studium na temat znaczenia wprowadzanego w Bengal przez Brytyjczyków europejskiego modelu oświaty. Autor przedstawia skutki polityczne, ekonomiczne, społeczne i kulturowe tych działań, zarówno dla podbitego społeczeństwa indyjskiego, jak i dla brytyjskiego zaborcy. Dla kontynentalnego Europejczyka jest to problem mało znany, z tym większym zainteresowaniem czyta tekst Ghosha o związkach oświaty z interesami politycznymi i ekonomicznymi Brytyjczyków w Indiach — owej perle największego imperium kolonialnego nowożytnego świata.

Dwa kolejne teksty są również pokrewne pod względem tematycznym. Dotyczą one ustanawiania kierunków polityki oświatowej w krajach zdominowanych przez zaborców — brytyjskiego i tureckiego — a położonych na dwóch przeciwległych krańcach Europy. Mowa tu o artykułach Johna Coolahana z Dublina oraz Alexisa Dimarasa z Aten. Pierwszy opisuje powstanie narodowego systemu szkolnego w Irlandii w 1831 r., drugi natomiast przedstawia formowanie się globalnej polityki oświatowej w Grecji na początku XIX w., zwłaszcza zaś po odzyskaniu przez ten kraj niepodległości w 1830 r. Obydwa teksty dotyczą w zasadzie tego samego okresu i tych samych problemów: unarodowienia oświaty, w szczególności najniższego jej szczebla, oraz oddania jej pod kontrolę państwa.

Najwięcej miejsca w pierwszej części książki zajmują teksty dotyczące ruchu na rzecz świeckości oświaty elementarnej w trzech krajach Europy (Wiel-

kiej Brytanii, Włoszech i Hiszpanii) oraz w Australii. Donald K. Jones z Uniwersytetu w Leicester przedstawia *Ruch świeckiej oświaty elementarnej w Wielkiej Brytanii w XIX w.*, Simonetta Soldani z Uniwersytetu w Sienie omawia *Konflikt pomiędzy kościołem a państwem w sprawie oświaty elementarnej bezpośrednio po zjednoczeniu Włoch (1860—1977)*, Pere Sola z Uniwersytetu w Barcelonie prezentuje *Opór przeciwko sekularyzacji oświaty ludowej w Hiszpanii: problemy organizacji i strategii w latach 1898—1913*, wreszcie Denis Grundy z Uniwersytetu Flindersa w Południowej Australii charakteryzuje rozwój *Wolnej, obowiązkowej i świeckiej oświaty w Australii w latach 1872—1891*. Wszystkie powyższe wypowiedzi łączy problematyka świeckości oświaty elementarnej, tendencje w kierunku wyzwalania się szkoły spod wpływów, a zwłaszcza dominacji kościoła, oraz na odwrót — przeciwstawianie się organizacji wyznaniowych ruchowi sekularyzacyjnemu. Jest wiele charakterystyczne, że zjawiska te były podobne w krajach katolickich i protestanckich. Zarówno bowiem w jednych, jak i drugich toczyła się ostra walka o „rząd dusz”, a konflikty na tle wyznaniowości, czy też świeckości oświaty elementarnej, przybierały niejednokrotnie ostry charakter. Teksty te są pouczające także dla polskiego czytelnika, bo stanowią ważny materiał porównawczy z sytuacją, jaka wystąpiła w polskiej oświacie drugiej połowy XIX w., zwłaszcza w zaborze austriackim.

Dwa ostatnie teksty tej części książki stanowią ciekawe przykłady ilustrujące metodę porównań pionowych i poziomych, stosowaną coraz częściej w badaniach historyczno-oświatowych. Dagmar Čapková z Instytutu Pedagogicznego im. Komeńskiego w Pradze przedstawia ciekawe studium pt. *Komeński i sprawa upowszechnienia oświaty w Czechosłowacji*. Analizuje ona przemiany w czeskiej oświacie od XVII do XX w. pod wpływem myśli genialnego pedagoga z Moraw. Porównuje trwałość jego idei z żywotnością eduka-

cyjną całego narodu, sięga do przykładów ukazujących bezpośredni związek pedagogiki Komeńskiego z walką o przetrwanie narodu ujarzmionego przez obcą przemoc. Słowem jest to głębokie studium pedagogiczno-porównawcze, przy czym porównanie ma charakter pionowy, a nawet retrogresywny.

Inny typ metody porównawczej stosuje André Guillain z Uniwersytetu Montpellier — III. Artykuł zatytułowany *Wychowanie i problem zjednoczenia narodowego* jest studium porównawczym dwóch wybranych przykładów z końca XIX w.: Cesarstwa Niemieckiego i Stanów Zjednoczonych. Autor stwierdził, że w procesie unifikacji narodu niemieckiego istotną rolę odegrała pedagogika neoherbartowska, opierająca się na tzw. analizie kręgów myśli, do których winien być włączony każdy obywatel państwa. Natomiast w Stanach Zjednoczonych dominującą rolę odgrywał czynnik psychologiczny, wyrażający się w studiach na temat indywidualności dziecka. Pierwszy typ wychowania i pedagogiki prowadził do ukształtowania systemu społecznego opartego na dominacji państwa i siły, drugi natomiast przyniósł liberalny układ stosunków pomiędzy państwem a obywatelem, a i nie spowodował osłabienia mocy egzekucyjnej państwowych instytucji politycznych.

Bardziej różnicowaną tematycznie jest druga część książki, nazwana „Czynniki ekonomiczne i społeczne” — dodajmy — w rozwoju oświaty, a obejmująca łącznie siedem tekstów. Milary Steedman z Uniwersytetu w Salford (Anglia) przedstawił analizę porównawczą tematu *Żądania rodziców i program nauczania w końcu XIX w.* Opierając się na przykładach z Anglii, Francji i Niemiec, autor próbował określić związki pomiędzy oczekiwaniami społecznymi a programem kształcenia. Stwierdził przy tym, że w miarę postępu ingerencji państwa w sprawy oświaty publicznej dają się zauważyć coraz większe w tym względzie rozbieżności. Uznał on także, iż przykłady z końca XIX w. można uważać za reprezentatywne dla doby

współczesnej. Wymaga to jednak — jego zdaniem — szerokich studiów porównawczych, zarówno historycznych, jak i pedagogicznych.

Manfred Heinemann z Uniwersytetu w Hannoverze omówił *Podstawy ekonomiczne rozwoju szkolnictwa w Prusach w XIX w.* Autor rozpoczął swoje rozważania od charakterystyki uchwalonej przez pruski parlament w 1905 r. ustawy o finansowaniu oświaty ludowej. Na tym tle, cofając się do połowy XVIII w., zarysował główne czynniki powodzenia pruskiej akcji oświatowej w całym XIX stuleciu. Wśród nich najdonioślejsze znaczenie miało według niego ustabilizowanie podstaw finansowych funkcjonowania oświaty ludowej. Udział społeczeństwa w tworzeniu tych podstaw był niemały, co przyczyniało się do ukształtowania jego świadomości edukacyjnej.

Trzy kolejne artykuły dotyczą problematyki kształcenia rolniczego we Francji, Belgii i Holandii. Michel Boulet z Wyższej Szkoły Rolniczej w Dijon pisze o *Wprowadzeniu zawodowego kształcenia we Francji w latach 1848—1880*, Johan Vanpaemel z Heverlee (Belgia) o *Podstawowych czynnikach rozwoju kształcenia rolniczego w Belgii pod koniec XIX w.*, a Jeroen J. H. Dekker z Uniwersytetu w Utrechcie o *Rolniczej kolonii „Nederlandsch Mettray” w latach 1851—1914*. Ostatni z wymienionych artykułów różni się nieco od dwóch poprzednich, przedstawiających — dodajmy — pewne zjawiska systemowe w rozwoju szkolnictwa rolniczego. Ten zaś opisuje funkcjonowanie kolonii rolniczej dla dzieci pozbawionych opieki wychowawczej, a zwłaszcza dla młodzieży zdeprawowanej.

Dwa ostatnie teksty w tej części książki dotyczą związków oświaty z rozwojem nauki i techniki w drugiej połowie XIX w. Józef Miąso z Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN w Warszawie przedstawia syntetyczny, ale bardzo instruktywny szkic pt. *Postęp nauki i techniki jako czynnik rozwoju oświaty*. Autor słusznie dowodzi,

że historycy wychowania mało uwagi poświęcają wpływom nauki i techniki na oświatę. A był to jeden z podstawowych czynników sprawczych zmian w treściach i organizacji szkolnictwa, zwłaszcza w XIX w. Ograniczając swoje rozważania do drugiej połowy tego stulecia, autor analizuje „przepływ” wiedzy do przemysłu, w czym — jego zdaniem — podstawową rolę odgrywała szkoła. Ponadto dostrzega dominującą rolę wiedzy w przekształcaniu oblicza intelektualnego i moralnego społeczeństwa. I tu rolę pośredniczącą spełniała szkoła. Podobnie rzecz się miała z procesami demokratyzacji społeczeństwa, wzrostem jego świadomości, pobudzaniem aktywności edukacyjnej itp. Podkreślając hipotetyczny charakter swojej wypowiedzi, J. Miąso stwierdził na koniec, że problem przez niego poruszony wymaga szerszego opisu.

Wreszcie Robert Gildea z Merton College w Oxfordzie przedstawia tekst pt. *Niektóre problemy szkolnictwa technicznego w latach 1870—1914*, opatrując go wielce znamienym tytułem głównym *Agonie modernizacji*. Opierając się na przykładzie Francji, autor zadaje sobie kilka podstawowych pytań na temat rozwoju kształcenia technicznego w dobie III Republiki. Pyta więc, czy było ono postępowe czy konserwatywne, a dalej — które sektory narodowej ekonomii bądź też grup zawodowych skorzystały z niego najwięcej, czy poszczególne inicjatywy pojawiały się pod wpływem działalności rządu centralnego czy też grup lokalnych, czy szkolnictwo techniczne rzeczywiście wpływało na postęp ekonomiczny, czy też jego znaczenie było w tym zakresie marginalne, i wreszcie — czy pojawiało się niebezpieczeństwo tzw. „społecznej ambicji”, związanej z odebraniem wykształcenia technicznego, a w konsekwencji szkodliwej dla procesów produkcyjnych. Pytania te mają w istocie węzłowe znaczenie dla określenia funkcji kształcenia technicznego w tamtej dobie, ale próżno by szukać na nie odpowiedzi w kilku-

stronicowym tekście R. Gildea'go; postawił on sobie zbyt ambitne zadania, których nie był w stanie rozwiązać. Ponadto ucieka on w ogólniki, które świadczą o niezbyt głębokim wniknięciu w temat.

Bardziej jednorodne pod względem tematycznym są teksty zamieszczone w trzeciej części książki, która — jak wiemy — obejmuje problematykę historyczno-oświatową Francji w XIX w. Większość z tych tekstów dotyczy okresu reform Julesa Ferry'ego, kilka zaś pozostałych analizuje wpływ wzoru francuskiego na inne kraje. Spośród jedenastu artykułów zamieszczonych w tej części książki bezpośrednio reform Ferry'ego dotyczy pięć studiów. Dzieje szkolnictwa francuskiego w XIX w. oraz różne przejawy aktywności edukacyjnej tej doby we Francji obejmują cztery tytuły. Wreszcie dwa pozostałe traktują o wpływie i ocenie francuskich przemian oświatowych, dokonujących się w związku z akcją legislacyjną Ferry'ego, przez zagraniczną opinię publiczną.

Tematyka szczegółowa artykułów poświęconych działalności J. Ferry'ego przedstawia się następująco: *Strategia Julesa Ferry'ego w dziedzinie legislacyjnej* (Françoise Mayeur — Uniwersytet w Lille — III); *Genealogia moralności. Moralność szkoły republikańskiej* (Maurice Crubellier — Uniwersytet w Reims); *Związek Braci Szkół Chrześcijańskich w czasach Julesa Ferry'ego* (Yves Poutet — Talence, Francja); *Szkoła obowiązkowa ćwierć wieku po Julesie Ferrym* (Jacques Gavoille — Uniwersytet w Besançon); *Kiedy przestała istnieć ustanowiona przez Julesa Ferry'ego szkoła elementarna?* (Antoine Prost — Uniwersytet Paryski — I).

W drugiej grupie studiów znajdujemy artykuły: Paula Gerboda (Uniwersytet Paris — Nord) *Katolicyzm i strategie edukacyjne państwa francuskiego od I Cesarstwa do III Republiki*; George'a Chase'a (Uniwersytet York, Toronto) *Ferdynand Buisson i zbawienie przez wychowanie narodowe*; Williama A.

Bruneau (Uniwersytet Brytyjskiej Kolumbii, Vancouver) *Nauka, oportunizm i polityka. Dwa spojrzenia na Louisa Liarda i reformę francuskiego szkolnictwa w latach 1884—1902*; Pierre'a Bousqueta (Uniwersytet Paryski — IV) *Struktura administracyjna a polityka oświatowa w dziedzinie szkolnictwa elementarnego w środowisku miejskim. Na przykładzie Paryża w XIX w. (1830—1914)*.

Wreszcie w grupie trzeciej występują opracowania Franka Neumanna z Bremy *Ocena francuskiej reformy oświatowej z 1880 r. przez współczesną niemieckojęzyczną socjaldemokrację* oraz Jordi Monésy i Pujol-Busquetsa z Barcelony *Laicyzacja wychowania i wpływ prawodawstwa Ferry'ego na Hiszpanię w ostatnim ćwierćwieczu XIX w.* Obydwa artykuły akcentują podnoszone współcześnie wartości przeprowadzonej we Francji reformy oświatowej. Stanowią zatem ciekawe studium recepcji francuskiej myśli edukacyjnej końca XIX w. za granicą.

Do książki dołączono wykaz referatów przedstawionych podczas konferencji w Sèvres, lecz nie umieszczonych w tej publikacji. Figurują w nim m. in. nazwiska polskich historyków wychowania: Kaliny Bartnickiej, Teresy Wróblewskiej i Bolesława Pleśniarskiego.

Książka *L'offre d'École* jest niewątpliwie frapującą pozycją piśmiennictwa historyczno-oświatowego lat ostatnich. Daje przegląd podstawowych tendencji w badaniach tej dziedziny nauki, przynosi wiele interesującego materiału faktograficznego, w końcu — ukazuje sposoby podejścia do problemów szczegółowych i ogólnych, związanych z dziejami wychowania i myśli pedagogicznej. Dzięki temu staje się doskonałym materiałem porównawczym dla wszystkich tych, którzy w badaniach przez siebie prowadzonych dostrzegają potrzebę stałego rozszerzania pola analizowanych zjawisk oświatowych w przeszłości.

Czesław Majorek